

Ortodoksit ja sota

Keväällä 1918 Venäjän ortodoksiseen kirkkoon kuuluva Suomen hiippakunta ajautui pahoihin vaikeuksiin. Tämä johtui vain osaksi Suomessa riehuneesta sisällissodasta. Pahempi ongelma oli Venäjällä marraskuussa 1917 tapahtunut bolshevikkivallankumous, jonka seurauksena Venäjän kirkon taloudellinen tuki Suomen hiippakunnalle katkesi, ja hiippakunnan rahavaroistakin suuri osa jäi venäläisiin pankkeihin. Rahat eivät enää riittäneet palkkojen maksuun ja toimintaan. Tämän johdosta ortodoksit puuhasivat tammikuussa 1918 ennen sodan puhkeamista avustusanomusta senaatille, mutta asian hoitaminen viivästyi sodan takia. Asiaan palattiin hetimiten sodan päätyttyä, ja elokuussa 1918 senaatti myönsi ortodokseille raha-avustuksen, otti pappiskoulutuksen hoitaaksensa ja alkoi valmistella lainsäädäntöä, jolla ortodoksien asema itsenäisessä Suomessa määriteltiin.¹

Myös kirkon kanoniset suhteet järjestettiin uudelleen. Vuosikausia kestäneen prosessin tuloksena siteet Venäjän kirkkoon katkaistiin. Entisestä Venäjän ortodoksisen kirkon Suomen hiippakunnasta tuli heinäkuussa 1923 solmitun Tomos-sopimuksen nojalla Konstantinopolin ekumeenisen patriarkan alaisuuteen kuuluva autonominen arkkiepiopakuunta. Tämä järjestely on voimassa nykyäänkin. Itsenäisyyden alkuvuodet olivat ortodoksille kirkkokunnalle eräänlaista henkisen sisällissodan aikaa, jonka osapuolina olivat mahdollisimman itsenäistä ja kansallista kirkkokuntaa kannattavat suomalaismieliset sekä vanhaa kanonista ja hallinnollista riippuvuutta Venäjän kirkkoon vaalivat venäläismieliset. Näistä ensin mainitut perivät voiton Suomen hallituksen tuella.²

Sota toki vaikutti ortodoksialueilla monin tavoin. Näitä vaikutuksia koetan kuvata sekä tutkimuksiin että primaarilähteisiin perustuen. Kuvaus ei yritäkään olla tyhjentävä, kokonaiskuvan laatiminen edellyttäisi runsaasti perustutkimusta, eikä sellaista ole mahdollista toteuttaa yhden artikkelin puitteissa. Aloitan tämän artikkelini arvioimalla, mitä olisi tapahtunut, jos punainen puoli olisi voittanut sodan. Lähteet antavat mahdollisuuden tällaisen toteutumattoman historian tarkasteluun.³ Punaisen Suomen hallituksena toiminut Kansanvaltuuskunta ehti säätää muutamia ja valmistella useita

1 Tärkeimmät ortodoksien aseman määrittävät säädökset olivat asetus ortodoksisesta kirkkokunnasta 26.11.1918, hallitusmuoto 1919 ja uskonnonvapauslaki 1922. Ks. *Johannes* 1982, 173–177; *Nokelainen* 2002 ja 2009.

2 *Setälä* 1966, passim, erit. 43–44; *Nokelainen* 2002, 165–175; *Koukkunen* 1982, 138–140; *Riikonen* 2007, 15–24.

3 Toteutumattomien vaihtoehtojen käsittelystä historian tutkimuksessa eli ns. kontrafaktuaalisesta historiasta ks. esim. *Jussila* 2004, 16.

säädöksiä, joista voi päätellä, millainen ortodoksisen kirkkokunnan asema olisi ollut vallankumouksellisten tavoittelemassa mutta suunnitelman asteelle jääneessä sosialistisessa Suomessa. Tämän jälkeen kerron sodan vaikutuksista ortodoksialueilla, sota-kuukausien terrorista ja sodan jälkiselvittelyistä. Erityiskysymyksenä käsittelem vielä venäläisten sotilaskirkkojen kohtaloa, joista käydyn keskustelun yhteydessä paljastuu piirteitä luterilaisten ja ortodoksien suhteista Suomessa.⁴

Punaisen hallituksen uskontopolitiikka

Sisällissodassa vallankumoukselliset nousivat kapinaan hallitusta ja sen armeijaa vastaan. Kyse oli siis valtiollisesta vallasta käydystä taistelusta. Korostaakseen taistelun valtiovaltaluonnetta vallankumoukselliset perustivat Suomeen oma kilpailevan hallintojärjestelmänsä. Se kattoi ylimmän valtiollisen johdon ohella vallattujen alueiden läänin- ja paikallishallinnon sekä oikeustoimen. Vallankumouksellisissa oli käsissään valtaamiensa alueiden elintarvikehuolto, viestiliikenne, liikennelaitokset ja teollisuus.⁵

Ylimmäksi eduskunnan korvaavaksi edustuslaitokseksi muodostettiin Työväen pääneuvosto, ja hallitusta vastaavaksi elimeksi perustettiin Kansanvaltuuskunta.⁶ Kansanvaltuuskunnassa senaatin kirkollis- ja opetustoimituskuntaa vastaavaksi elimeksi muodostettiin O. W. Kuusisen johtama valistusasiain osasto. Kuusinen ei paljoakaan ehtinyt osastonsa asioihin puuttua, aika meni ennen muuta uuden valtiosäännön laatimiseen. Valistusasiain osasto suunnitteli kuitenkin koulu-uudistuksia, joista merkittävä osa liittyi uskonnonopetukseen. Niinpä opettajille, oppilaille ja lasten vanhemmille tarkoitettussa osaston kiertokirjeessä helmikuulta 1918 mennyt vuosisata julistettiin ”henkiseksi jääkaudeksi”, jolloin opetustoimi oli kitunut ”taantumusmielisten hallitusten vallanalaisuudessa”. Vallankumouksen johdosta perustettavassa uudessa koululaitoksessa” lakkaa uskonnon nimessä harjoitettu Mooseksen aikuisten harhaluulojen opettaminen ehdottomina totuuksina.”⁷ Toisin sanoen sekä ortodoksinen että luterilainen uskonnonopetus tuli lakkauttaa ja sen tilalle piti ottaa yhteiskuntatieteisiin perustuva siveysoppi. Valistusasiain osasto antoi opettajille luvan lopettaa uskonnonopetuksen, kouluhartaudet sekä virsilaulun, minkä lisäksi se ryhtyi valmistelemaan uskonnonopetuksen lakkauttavaa lakia, jota ei kuitenkaan ehditty säätää loppuun saakka.⁸ Vallankumoushallinnon odotusten vastaisesti opettajat eivät harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta olleet innostuneita uudesta koulupolitiikasta. Opettajat lakkoilivat laajasti, eikä tähän auttanut edes kouluneuvoston uhkailu virasta erottamisella tai päätös nostaa opettajien palkkoja tuntuvasti.⁹

4 Väitöskirjassaan ”Kansallisen ortodoksisen kirkkokunnan perustamiskysymys Suomen politiikassa 1917–1925” *Setälä* (1966, 43) mainitsee sisällissodan vain ohimennen. Kovin paljon sitä ei käsitellä muussakaan ortodoksista kirkkokuntaa koskevassa tutkimuksessa. Ks. *Kilpeläinen* 2000, 163–164, 424–426; *Loima* 2001, 130–146; 2004a; *Nokelainen* 2002, 89–93, 175–184.

5 *Alapuro* 1988, 174–196; *Haapala* 1995, 218–245; *Tikka* 2006 b, 20.

6 *Rinta-Tassi* 1986, 151–152, 158, 310.

7 KA Kansanvaltuuskunta valistusasiain osasto kotelo 35 Kiertokirje.

8 KA Kansanvaltuuskunta valistusasiain osasto kotelo 35 Laki, jolla lakkautetaan uskonnonopetus kouluissa; *Rinta-Tassi* 1986, 198–201, 562.

9 *Kena* 1979, 56–57; *Rinta-Tassi* 1986, 200–201.

Koulujen uskonnonopetuksen lisäksi kansanvaltuuskunta puuttui kirkkojen asemaan Suomessa. Tammikuun lopussa annettu laki torpparien, mäkitupalaisten ja lampuotien vapauttamisesta merkitsi periaatteessa huomattavaa taloudellista iskua niin luterilaisille kuin ortodoksisille seurakunnille. Helmikuun 12. päivänä julkaisemassaan laissa ”kirkollisiin tarkoituksiin menevien verojen ja maksujen lakkauttamisesta” kansanvaltuuskunta jatkoi samalla linjalla. Papiston palkkaukseen tai muihinkaan kirkollisiin tarkoituksiin ei vastaisuudessa saanut kerätä veroja tai maksuja. Jo kertyneitä maksuja ei saanut ryhtyä ulosmittaamaan, ja mahdollisesti jo käynnistyneet ulosottoimet oli keskeytettävä (1 §).¹⁰ Täydellä voimallaan täytäntöön pantuna nämä säädökset olivat perusteellisesti murentaneet sekä luterilaisen että ortodoksisen kirkon talouden.

Kansanvaltuuskunta ei katsonut pappien kouluttamisen kuuluvan valtion toimialaan, minkä seurauksena valtio ei enää maksanut pappien koulutusta teologisessa tiedekunnassa. Kansanvaltuuskunta ei myöskään halunnut osoittaa varoja papiston palkkaukseen, tuomiokapitulien ylläpitoon eikä ylipäätään mihinkään kirkollisiin tarkoituksiin (2 §). Näin kansanvaltuuskunta ajoi jokseenkin täydellistä kirkon ja valtion eroa, jonka seurauksena sekä luterilaisesta että ortodoksisesta kirkosta olisi käytännössä tullut uskonnollisia yhdistyksiä, jotka olisivat olleet velvollisia kustantamaan itse toimintansa. Valtion ja kirkkojen välille jäi kuitenkin yksi, tosin lyhytaikaiseksi ajateltu sidos, nimittäin väestökirjanpito. Säädöksen kolmannen pykälän mukaan papiston oli toistaiseksi pidettävä väestöluettelointia, joten kuntien piti maksaa tämän tehtävän hoidosta korvaus seurakunnille (3 §).¹¹

Kansanvaltuuskunta valmisteli myös useita kirkkoja koskevia säädöksiä ja määräyksiä, joita ei kuitenkaan ehditty hyväksyä. Näitä olivat laki kirkollisvirkatalojen kunnille siirtämisestä, edellä mainittu laki uskonnonopetuksen lakkauttamisesta sekä määräys uskonnonopetuksen tarkastuksesta kouluissa. Tärkeä säädös oli valmisteluasteelle jäänyt ehdotus Suomen valtiosäännöksi. Se oli yhteen säädökseen koottu hahmotelma perustuslaiksi, joka oli pitkälti O. W. Kuusisen käsialaa. Säädöksestä puuttuivat kaikki viittaukset uskonnollisiin yhdyskuntiin, mutta yhdessä pykälässä uskontoakin käsiteltiin: ”Jokaisella olkoon uskonnonvapaus. Jokaisella Suomen kansalaisella on oikeus luopua siitä uskontokunnasta, johon kuuluu” (6 §).¹² Säännös tunnusti uskonnonvapauden periaatteen, mutta painotti selvästi negatiivista uskonnonvapautta eli oikeutta luopua uskontokunnasta. Säännöksen on katsottava sisältävän myös mahdollisuuden jättäytyä kaikkien uskontokuntien ulkopuolelle, mitä mahdollisuutta silloinen voimassa oleva uskontolainsäädäntö ei tuntenut.

Kansanvaltuuskunta halusi suistaa niin luterilaisen kuin ortodoksisenkin kirkon asemastaan ja tehdä uskonnosta yksityisasiaan. Tutkijoista *Osmo Rinta-Tassi* on jäljittänyt monien kansanvaltuuskunnan säädösten mallit, myös kirkkojen ja uskonnon asemaan liittyvien, kansainvälisen työväenliikkeen ihanteisiin sekä SDP:n puolueohjelmaan vuodelta 1903, jossa vaadittiin kirkon ja valtion eroa ja uskonnonopetuksen lakkauttamista. Oikeana on myös pidettävä *Kirsti Kenan* havaintoa, että kansanvaltuus-

10 As. kok. 11/1918 ja 20/1918; *Kena* 1979, 56–57; *Rinta-Tassi* 1986, 201–202.

11 As. kok. 20/1918; *Kena* 1979, 56–57; *Rinta-Tassi* 1986, 201–202.

12 As. kok. 1918 Suomen kansanvaltuuskunnan ehdotus Suomen valtiosäännöksi esitetty Työväen pääneuvostolle tarkastettavaksi ja äänestettäväksi yleistä kansanäänestystä varten 23.2.1918. Ks. myös *Kena* 1979, 55–56.

kunta kiinnitti varsin paljon huomiota uskontopoliittisiin kysymyksiin, koska luterilainen kirkko nähtiin porvarillisen yhteiskunnan tärkeänä tukipilarina. Sen aseman heikentäminen ja vaikutusvallan rajoittaminen oli siten vallankumouksen tärkeä tavoite.¹³ Havaintoa voi täydentää toteamalla, että kunnolla toteutumaan päästessään hyväksytyt ja valmisteilla olevat lait olisivat vieneet ortodoksisetkin seurakunnat häviöön.

Ortodoksit rintaman kummallakin puolella

Ortodoksinen väestö Suomessa jäi kahden puolen sisällissodan rintamalinjaa. Laatokan pohjoispuolinen Rajakarjala, joka oli ortodoksiväestön suurin väestökeskittymä, jäi kauas rintamalinjan valkoiseen selustaan. Kannaksella sijainneet venäläisalueet samoin kuin suurten kaupunkien eli Helsingin, Tampereen, Turun ja Viipurin ortodoksit jäivät rintaman punaiselle puolelle.¹⁴

Rajakarjalassa sodan kuukaudet sujuivat varsin rauhallisissa merkeissä. Omatoimisen järjestysvallan luomisessa suojeluskunnat olivat yleensä joutuisampia. Vain Salmisissa perustettiin ensin työväen järjestyskaarti. Suojeluskuntien puuhamiehiin kuului useita paikallisia ortodoksivaikuttajia. Tammikuun 1918 puoliväliin mennessä, siis aivan sodan aattona, Suistamolla oli pelkästään suojeluskunta, kun taas Impilahdella, Salmisissa, Soanlahdella ja Korpiselässä toimivat kummatkin järjestöt.¹⁵

Sodan syyttyä pantiin toimeen kutsunnat valkoisen asevelvollisuusarmeijan kokoamiseksi. Toisin paikoin kutsuntoja vastustettiin. Esimerkiksi Salmisissa järjestettiin kutsuntapäivänä kuntakokous, jossa pieni vähemmistö yritti saada aikaan päätöksen kutsunnoista kieltäytymisestä. Paikallinen suojeluskuntaosasto kuitenkin poisti ”metelöitsijät”¹⁶. Aikalaiskuvauksen mukaan mieliala Rajakarjalassa oli ”kovin häilyvä ja esivallan voimat ylen vähäiset”, mistä syystä kutsuntatoimitukset olivat kunnioituksen herättämiseksi ”hieman karskinlaisia”¹⁷. Tästä huolimatta – tai kenties juuri siksi – rajakarjalaiset eivät osoittautuneet erityisen innokkaiksi asevelvollisiksi. Asevelvollisuuden toimeenpanoa tutkineen *Ohto Mannisen* mukaan kaikista Rajakarjalan kunnista jäätin aiheetta pois kutsunnoista keskimääräistä innokkaammin kuin muualla maassa. Tähän oli monia syitä. Tieto kutsunnoista ei välttämättä ehtinyt syrjäisimpiin korpikyliin kovinkaan nopeasti. Rajakarjalaisista huomattava osa kävi työssä Venäjällä, josta paluu kesti aikansa. Niinpä Suojärvellä jouduttiin järjestämään jälkikutsuntoja viikon välein Venäjältä vähän kerrassaan palaileville. Kaikki eivät myöskään pitäneet kiirettä paluullaan, vaan välttelivät kutsuntoja jäämällä rajan taakse seurailemaan tilanteen kehittymistä.¹⁸

Jonkin verran rajakarjalaisia liittyi myös punakaarteihin. Eniten kapinallisiin liitettiin Impilahdella, jossa 7 % asevelvollisuusikäisistä miehistä valitsi punaisen puolen.

13 *Kena* 1979, 63–64; *Rinta-Tassi* 1986, 323–330, 560–562.

14 *Suomen vapaussota* 1995, 27; *Ahto* 1993, 197

15 *Sourander* 1937, 254–255; *Suistamo* 1955, 497–512; *Salkola* 1985 I, 530–531 liitekartta 13; *T. Manninen* 1992b, 393–395, 436–437 liitekartat 1–2.

16 *O. Manninen* 1974, 148.

17 *Eräs* 1933, 55; *O. Manninen* 1974, 75.

18 *O. Manninen* 1974, 78, 169–171; 1993, 102–103

Salmissa vastaava luku oli 5 %, muissa Rajakarjalan kunnissa tätäkin pienempi. Rajakarjalan punaisista huomattava osa siirtyi sodan alettua Venäjälle. *Tapio Hämysen* mukaan Venäjälle loikkasi vuoden 1918 aikana 168 rajakarjalaista, joista vain muutama oli ortodoksi.¹⁹

Rajakarjala oli niin kaukana rintaman selustassa, etteivät sisällissodan rintamataistelut sinne yltäneet. Venäjällä kutsuntoja pakoilevat ja sinne loikanneet punakaartilaiset koettiin kuitenkin sen verran suureksi uhaksi, ettei Salmin ja Suojärven suojeluskuntia kutsuttu varsinaiseen rintamatoimintaan, vaan ne jätettiin vartioimaan koti-seutujaan.²⁰

Siinä missä Rajakarjalan ortodoksialueet saivat sotakuukausina olla jokseenkin rauhassa, rintaman punaiselle puolelle jääneellä Karjalan Kannaksella käytiin täyttä sotaa. Suuri osa Kannaksen väestöstä oli luterilaista²¹, mutta Kaakkois-Kannaksen venäläisistä kesäasukkaista muodostuneet yhteisöt olivat pääosin ortodokseja. Näitä alueita tutkineen *Jyrki Loiman* mukaan punaisilla oli Kivennavan-Raivolan alueella noin 1000 aseistettua miestä, minkä lisäksi joukkoihin kuului reilu 500 kaartilasta Terijoen taajamista. Venäläiset sotaväenosastot eivät osallistuneet taisteluihin. Sen sijaan satoja venäläisiä vapaaehtoisia osallistui alueella käytyihin taisteluihin, jotka päättyivät punaisten tappioon 24.4.1918.²² Vaarallisin aika kesäasutusalueen venäläisväestölle koitti vasta sotatoimien päättyttyä, jolloin Terijoelta käsin toiminut valkoinen sotilashallinto teloitutti alun toistasataa venäläistä.²³

Rintamataistelujen tappioluvut osoittavat, että sodan painopiste oli Hämeen (4000 kaatunutta) ohella Karjalassa, jossa kaatui noin 2300 henkeä. Ortodoksiväestölle sota ei ilmeisesti merkinnyt kovin suurta suonen iskua, sillä rintamataisteluissa kuoli melko vähän ortodoksialueilta olevia sotilaita. Punaisten sen paremmin kuin valkoistenkaan tappioluvuissa ortodoksialueiden kunnat eivät ole mitenkään merkittävästi edustettuina.²⁴

Sodan siviiliuhrit

Sisällissodat vaativat aina myös siviiliuhreja. Sellainen tuli uskonnonopettaja Ivan (Johannes) Karhapäästä, jonka valkoiset ampuivat ”ryssien kätyrinä” samaan joukkohautaan punaisten kanssa Joensuun Siilaisilla. Karhapäällä väitettiin olleen yhteyksiä Aunuksen punaisiin. Tämä on mahdollista, mutta todennäköisempi syy surmaamiselle löytynee hänen menneisyydestään. Karhapää oli toiminut innokkaasti venäläistämisen edistämiseksi ja ortodoksisuuden vahvistamiseksi ja oli hyvää pataa piispojen Sergein ja Kiprianin kanssa. Jopa kenraalikuvernööri Seyn oli vierailut Karhapään luona. Hänen väitettiin myös vaikuttaneen useiden kansakoulunopettajien erottamiseen. Karja-

---

19 *O. Manninen* 1974, 21, 156–157; *Hämysen* 1993, 187.

20 *O. Manninen* 1974, 213; 993, 123.

21 *Kansanaho* 1985, 128, 249–250.

22 *Lappalainen* 1981, 178–183; *Loima* 2001, 130–131; *Tikka* 2004, 282–284.

23 *Loima* (2001, 133–137) arvioi teloitettujen määräksi 100–150 tai mahdollisesti jopa yli 200. Huvila-alueesta ja sen sotilashallinnosta *Engman* 2007, 190–195, 227–261.

24 *Loima* 2001, 131; *Roselius* 2006 a, 25–27, 151.

lan koulukomitean arkistossa olevasta maaliskuun vallankumouksen jälkeen kirjoitetusta kirjemateriaalista käy selvästi ilmi, että Karhapäätä arvosteltiin ankarasti uskonnon varjolla politikoimisesta ja riidan kylvämisestä ortodoksien ja luterilaisten välille. Huhtikuussa 1917 Karhapäätä ja hänen hengenheimolaisiaan vastaan pidettiin Ilo-mantsissa kansalaiskokous, jossa Karhapää erotettiin kirkkoneuvoston jäsenyydestä ja osa ortodoksipapeista sanoutui irti hänen toimistaan. Kun Karhapäällä epäilemättä oli suuri joukko vihamiehiä, hänen surmaamisensa olikin todennäköisimmin kosto menneistä, kuten *Kauko Pirinen* on arvellut.²⁵

Papitkaan eivät välttyneet terrorilta. Kymmenen punaisten murhaaman luterilaisen papin ohella Kansallisarkiston Suomen sotasurmat -tietokanta tuntee myös yhden surmansa saaneen ortodoksipapin, Kyyrölän seurakunnan esimiehen Zahari Zemljanitsinin. Hänen surmaajistaan ei edelleenkään ole varmaa tietoa. Suomen sotasurmat -projektin tietokannassa hänet on merkitty valkoisten surmaamaksi. Tätä näkemystä tukevat muistitiedot, joiden mukaan rovasti Zemljanitsin oli viemässä ehtoollista haavoittuneille venäläissotilaille, kun valkoisten suorittamassa tarkastuksessa hänen hallustaan löytyi venäjänkielinen kirje. Kirjeen sisällöstä on ristiriitaisia tietoja, mutta ilmeisesti kirjettä pidettiin sen verran raskauttavana, että rovasti Zemljanitsin ammuttiin Kyyrölän Paakelinkankaalla huhtikuussa 1918.²⁶ Toisen muistitiedon mukaan surmaajat eivät olleetkaan valkoisia, vaan tekoon syyllistyi paikallisiin venäläisiin kuulunut punainen. Tutkijoista *Jaakko Paavolainen* pitää todennäköisimpänä, että punakaartilaiset surmasivat Zemljanitsinin.²⁷

Sotaväen aiheuttamat vahingot

Sisällissodan jakamassa Suomessa Valamon luostarisaalet jäivät punaiselle puolelle. Perääntymisvaiheessa pakenevat punaiset veivät mukanaan jonkin verran luostarin omaisuutta. Toukokuussa 1918 saarelle saapui noin 170 miehen vahvuinen valkoinen sotilasosasto. Pääosin Turusta ja Tampereelta kootuille sotilaille ortodoksinen luostari maailma oli koko lailla tuntematon, mikä johti sotilaiden ja luostariyhteisön välisen kiistymiseen. Sotaväki otti haltuunsa luostarille kuuluneita saaria sekä takavarikoi luostareista elintarvikkeita, hevosia ja kuljetuskalustoa. Lisäksi eräät sotilaat olivat kertoman mukaan suhtautuneet halveksivasti luostarien asukkaisiin ja häirinneet luostarin jumalanpalveluksia. Myös pyhiinvaeltajien vierailuja luostarisaaletille oli ankarasti rajoitettu. Vierailuun vaadittiin sotilasviranomaisen luvan ohella myös luotettavan henkilön antama takaus.²⁸

25 KA Karjalan koulukomitean arkisto 540:58 Ea2 T. Kinnunen A. Sadovnikoville 1.5.1917; A. Savimaa E. N. Setälälle 11.8.1917; Karjalan Sanomat huhtikuu 1917 ”Valtiollinen puhdistustyö Ilo-mantsissa”; ”Ilo-mantsin kreikkalais-katolisen seurakunnan kirkolliset olot”. *Merikoski* 1939, 141–151; *Pirinen* 1983 b, 111–114. Ks. myös *Björn* 2006.

26 *Loima* 2004a, 191–192.

27 *Paavolainen* 1967, 134, 138, 172, 188.

28 KA OPMA KD 6/416 1918 Hengellinen konsistori Senaatille 29.7.1918; AK 15/5.8.1918 Nykyajan huolia kirkokunnassamme. Ks. myös *Kilpeläinen* 2000, 163–164, 424–426.

Sotaväen toiminta luostarisaarilla pantiin merkille myös Hengellisessä konsistorissa, joka lähetti heinäkuussa 1918 senaattiin valituksen sotaväen luostareille aiheuttamasta häiriöstä. Vastaisten häiriöiden välttämiseksi konsistori toivoi, että luostarisaarilla toimivien sotilasosastojen päälliköiksi valittaisiin ortodoksista kirkkoa ja sen uskonnonharjoitusta tuntevia henkilöitä. Konsistori kehotti myös harkitsemaan, pitäisikö luostarisaarilla oleskeleville sotilaille laatia erillinen ohjesääntö. Konsistori ilmoitti myös lähettävänsä selvityksen luostarien kärsimistä vahingoista ja vaati senaatilta korvausta.²⁹

Senaatti reagoi asiaan lähettämällä asiasta selvityspyynnön Sota-asiain toimituskuntaan. Se ei ollut kovinkaan innostunut ortodoksien vaatimuksista. Erillistä ohjesääntöä luostarisaarilla olevia yksiköjä varten ei laadittu, mutta toimituskunta lupasi varoittaa luostarisaaarten sotilaita loukkaamasta uskonnollisia menoja ja esineitä. Takavarikoidusta omaisuudesta vastannut sotilasevakuoimiskomitea puolestaan kieltäytyi maksamasta korvauksia ortodoksiselle kirkolle, koska komitean käsityksen mukaan luostareista otettu omaisuus oli Venäjän valtion omaisuutta, joka otettiin sotasaaaliina Suomen valtion haltuun.³⁰ Valtioneuvosto kuitenkin päätti tammikuussa 1919, että korvaukset oli maksettava, koska marraskuussa marraskuussa 1918 annettu asetus sääti luostarien omaisuuden kuuluvan kirkkokunnalle. Tarvittiin kuitenkin sovinto-oikeuden päätös, ennen kuin Valamo sai korvauksensa.³¹ Myös piispan Sortavalan Hymppälässä sijaitseva virka-asunto koki vaurioita, kun sinne oli ilman lupaa majoittunut 111 miehen vahvuinen sotilasosasto. Tästä sydämistyneenä arkkipiispa vaati korvauksia valtioneuvostolta, jotka ne hänelle myönsikin.³²

Sodan jälkipyykki

a. Aamun Koitto sisällissodan aikaan

Vaikka kirkkokunta oli vaikeassa taloudellisessa ja henkisessä tilanteessa, se kykeni kuitenkin merkittävään kulttuuritekoon, kun sortovuosina lakkautettu Aamun Koitto-lehti alkoi ilmestyä taas vuoden 1918 alusta lukien. Tilausilmoituksessaan lehti ilmoitti pitävänsä samoilla linjoilla kuin edeltäjänsä eli tavoitteena oli tarjota hengellistä luettavaa kirkkokunnan jäsenille ja vahvistaa ja elvyttää ortodoksien uskonnollista identiteettiä. Lehden linjaan kuului myös uskonnollinen suvaitsevaisuus. Mutta koska lehteä julkaistiin maassa, jossa ortodoksit muodostivat vain pienen vähemmistön, lehti ilmoitti tarpeen tullen myös pontevasti puolustavansa ortodoksista uskontoa, kuitenkin rauhan ja edistyksen hengessä loukkaavaa kielenkäyttöä välttäen.³³

Lehden vastaavaksi päätoimittajaksi valittu Sergei Okulov halusi luoda hengellisiä kirjoituksia, uutisia ja ajankohtaiskatsauksia sisältävän lehden, jossa olisi mahdollisuus

29 KA OPMA KD 6/416 1918 Hengellinen konsistori Senaatille 29.7.1918.

30 KA OPMA KD 6/416 1918 Hengellinen konsistori Senaatille 29.7.1918, Sota-asiain toimituskunta Senaatille 26.9.1918.

31 KA SenA Valtioneuvoston pk 10.1.1919; KA OPM KD 22/419 1918; AD 882/168 1918; AK 19/5.1919; 2/20.2.1919 *Kilpeläinen* 2000, 426.

32 KA OPMA KD 47/543 1918; KA OPMA Ca 1VN pk 11.2.1919; AK 4/20.2.1920 Kreikkalaiskatolisen piispan talo Hymppälässä.

33 AK 1/5.1.1918 ”Tilaus-ilmoitus”.

myös kommenteille ja keskustelulle. Tässä hän jossain määrin onnistuikin, mutta lehden levikki jäi kovin suppeaksi ollen vuonna 1918 vain noin 700 kappaletta, vaikka kirkkokuntaan kuului noin 54 000 jäsentä.³⁴ Alhainen levikki selittynee ainakin osittain sillä, että suuri osa Raja-Karjalan ortodoksisesta rahvaasta ei osannut lukea. Esimerkiksi Suojärvellä vuosien 1910–1920 välisenä aikana väestöstä oli luku- ja kirjoitustaidotonta noin 44 %.³⁵ Näiden lukujen valossa onkin todettava, ettei Aamun Koiton merkitystä ortodoksisen väestön mielipiteen muokkaajana ole syytä liioitella. Lehti oli leimallisesti kirkkokunnan kansallismielisten äänitorvi. Tilausilmoituksessa todettiin lehden ottavan huomioon ”kansalliset olosuhteet” ja toimituskunta koostui kirkkokunnan kansallismielisistä henkilöistä. Venäjänkieliset ortodoksit saivat oman lehensä sittemmin 1920-luvulla.³⁶

Lehden ilmestymispaikka oli Joensuu ja keskeisimmät toimituskunnan jäsenet asuivat Sortavalassa ja Joensuussa.³⁷ Kumpikin paikkakunta oli valkoista aluetta, eivätkä sodan tapahtumat päässeet kohtuuttomasti haittaamaan lehden toimitustyötä. Sisällissodan ajan lehti ilmestyi aivan aikataulunsa mukaisesti kaksi kertaa kuukaudessa. Kun lehden linjana oli tarjota hengellistä ravintoa kirkkokunnan jäsenille, kovin hanakasti se ei kajonnut poliittisiin kysymyksiin. Sodan leimahdettua ilmieliekkihin Aamun Koiton M. Michailov kommentoi sotaa järkyttyneen oloisesti todeten, miten ”kansan eri luokat, jotka tämän edellä rauhassa elivät, nyt ovat taistelussa toisiansa vastaan”. Michailov selitti sodan syitä uskonnollis-moraalisesti. Pääsyy sotaan oli itsekkyyks, jonka sotamiehinä kaikenlaiset murhaajat riehuivat. Laupiaan samarialaisen esimerkkiä noudattaen piti palata rauhan työhön. Kirjoitus tuomitsi syttyneen sodan ja sodat yleensäkin asettumatta kuitenkaan kummankaan osapuolen kannalle.

Sodan kuluessa Aamun Koitto siirtyi valkoisen Suomen rintamaan. Seurakuntia ohjeistettiin rauhan työhön julkaisemalla maaliskuun alun numeron liitteenä ”kansalais-sodan” johdosta pidettävän rukoushetken kaava. Vielä samassa numerossa sodan nimitys muuttui, kun lehti tiesi kertoa, etteivät ortodoksiset kirkot ja kiinteistöt ole kärsineet vahinkoja ”kapinan kautta”. Lehti alkoi raportoida myös bolshevikkien uskonnovastaisista toimista Venäjällä.³⁸

Huhtikuun jälkimmäisessä numerossa, siis aikana, jolloin Tampere oli jo valkoisten hallussa, saksalaiset olivat tehneet mairinnousun Suomeen ja valkoinen armeija oli jo aloittanut Viipurin valtausoperaation³⁹, lehti asettui avoimesti sosialismin vastaiselle kannalle julkaisten kirjoituksen ”Sosialismi – kristinuskon vihollinen”. Kirjoitus oli käänös Loduzenskin kirjasta ”Näkymätön maailma”. Kirjoituksessa tunnustettiin rikkauksien ja hyvinvoinnin kovin epätasainen jakautuminen vääryudeksi ja todettiin kristinuskon vastustaneen tätä jo varhaisvaiheistaan alkaen. Asioita oli pyrittävä kor-

34 AK 1/5.1.1918 ”Tilaus-ilmoitus”. *Laitilan* (2004, 257–258) mukaan 1920-luvulla lehden levikki vaihteli 700–1100 kappaleen välillä.

35 AK 24/20.12.1918 Kaikki Aamun koittoa kannattamaan. – Kirkkokunnan väkimäärästä ja lukutaidosta ks Hämynen 1995, 19, 129. *Laitilan* (2004, 257) mukaan valtaosa tilauksista tuli Rajakarjalasta sekä Ilomantsin ja Viipurin seudulta.

36 AK 1/5.1.1918 ”Tilaus-ilmoitus”. – Venäjänkielisten seurakuntien lehdeksi perustettiin vuoden 1925 *Utrennaja Zarja* (Aamurusko). *Laitila* 2004, 259.

37 AK 1/5.1.1918 ”Tilaus-ilmoitus”.

38 AK 3/5.2.1918 ”Itsekkäisyyden synty”; AK 4/20.2.1918 ”Sanomia”; AK 5/1.3.1918 ”Sanomia Suomesta”

39 Sotatoimien etenemisestä ks. *Lappalainen* 1981, 172, 175, 180.

jaamaan kristillisessä hengessä. Kirjoituksessa kristinusko nähtiin ”henkisen rakkau-
den sosialismin” aatteena, jota piti edistää. Sen sijaan poliittinen sosialismi oli luon-
teeltaan ”vihana ja kateuden, se on pahan voiman sosialismia”, joka vei ihmiskunnan
turmioon. Kun sotatoimet sitten lopullisesti olivat päättyneet ja valkoisten voiton-
paraati pidetty⁴⁰, sotaa sen alkuvaiheessa tuoreltaan kommentoinut M. Michailov teki
tilinpäätöksen tapahtumista. Luvatus maan päällisen onnen sijasta sosialismi toi mu-
kanaan vain verisiä taisteluita ja rauhattomuutta. Kirjoittajan mukaan todellinen rauha
ja onni syntyy vain Jumalan sanaan perustuvasta elämästä.⁴¹

Vaikka Aamun Koiton toimitus asettui sosialismia vastaan ja tuki henkisessä mieles-
sä valkoisen Suomen pyrkimyksiä, toimitus piti kuitenkin päänsä kylmänä eikä sortu-
nut voittajien kritiikittömään ihannointiin. Rintamataistelujen päätyttyä ja valkoisen
terrorin riehussa estottomimmillaan Aamun Koitto kommentoi asiaa pääkirjoitukses-
saan. Lehti kauhisteli voittajien sydämissä asuvaa vihaa, jonka vallassa he eivät halun-
neet nähdä vihollisissaan Jumalan muotoa ja kuvaa, jonka mukaan kaikki ihmiset,
myös pahimmat rikoksen tekijät, on luotu. Monet kansalaiset

ollen vihan tunteen valtaamina, iloitsevat silloin, kun vihollisen sotajoukot sotavangeiksi an-
tautuneina saavat nyt kärsiä nälkää maassamme vallitsevan elintarvikepuutteen tähden, ja
soisivat heille pahoinpitelyä, ivaa, häväistystä. He ilakoitsevat vielä silloinkin, kun näitä tuo-
mitaan ja mestataan. – He eivät tuntenee sääliäkään niitä onnettomia kohtaan, vaikka Vapah-
taja on käskenyt rakastamaan vihollisiakin ja tekemään heille hyvää (Luuk. 6:35).⁴²

Aamun Koitto tuomitsi valkoisen terrorin ja vankileirikurjuuden kristilliseen ihmiskä-
sitykseen vedoten. Samassa hengessä lehti julkaisi John Ruskinilta lainattuja ajatuksia,
joissa kehoitetaan rikoksia arvioidessa ottamaan huomioon rikoksiin johtaneet syyt,
jolloin suuttumus rikollista kohtaan muuttuu tavallisesti muuttuu sääliksi.⁴³ Toisaalta
tämän ajattelun vastapainona lehti julkaisi juhannuksen alla Suojeluskuntalainen -leh-
destä lainatun artikkelin, jossa suomalaista yhteiskuntaan verrattiin sairastuneeseen
ruumiiseen, jonka saastuneimmat osat oli leikattava pois. Tästä syystä tuhansia Suo-
men kansalaisia oli tuhottava, vaikka se tekisi miten kipeätä yhteiskuntaruumiiseen.
Vihan ja epäluulon poistamiseksi tarvitaan valistustyötä, jossa ”kirkonmiehillä” ja ”ru-
koilijoilla” on oma tehtävänsä.⁴⁴

b. Puheet ortodoksivainoista

Sisällissodan jälkeen hermostuneet ortodoksit alkoivat pommittaa toimitusta kysellen,
oliko ortodokseja ryhdytty vainoamaan Suomessa. Aiheen näihin kyselyihin antoivat
edellä selostetut surmatyöt ja sotaväen toiminta luostarisaarilla. Näihin tapahtumiin
liittyvät kertomukset olivat kansan keskuudessa kiertäessään paisuneet mitä villeim-
piin muotoihin.⁴⁵

---

40 Lappalainen 1981, 185.

41 AK 8/20.4.1918 Sosialismi – ”kristinuskon vihollinen”; AK 10/20.5.1918 ”Jumalan valtakunta maan päällä”.

42 AK 9/5.5.1918 ”Onko sydämesi auki vapahtajalle”.

43 AK 9/5.5.1918 ”Ajatelmia”.

44 AK 12./20.6.1918 lainaus Suojeluskuntalainen no. 9.

45 AK 14/20.7.1918 Kysymyksiä Aamun Koitolta; AK 15/5.8.1918 Nykyajan huolia kirkkokunnassamme.

Näitä huhuja torjumaan ryhtyi Aamun Koiton S. Solntsev pitkäkössä ortodoksi-suuden asemaa käsittelevässä kirjoituksessaan elokuussa 1918. Solntsev kyllä myönsi, että ortodoksit eivät kaikin osin olleet saaneet osakseen asiallista kohtelua. Pieni osa luterilaisista piti kirkkokuntaa venäläisenä laitoksena ja suhtautui siihen sen tähden vierovasti. Kuitenkin keskustelut luterilaisten pappien, poliitikkojen ja tavallisten kansan ihmisten kanssa olivat saaneet Solntsevin vakuuttuneeksi siitä, että luterilaisten selvä enemmistö suhtautui ortodoksien asemaan ja tulevaisuuteen myönteisesti. Tämän yleisluonnehdinnan jälkeen Solntsev ryhtyi oikomaan virheellisenä pitämiään tietoja. Luostarien takavarikoissa oli oltu pääosin kohtuullisia ja kaikki tultaisiin korvaamaan. Pyhiinvaeltajille asetetuissa kulkurajoituksissa ei ollut mitään ihmeteltävää, sillä sodan uhka Suomen ja Neuvosto-Venäjän välillä oli todellinen, mikä pakotti sotilasviranomaiset varautumaan Laatokalta tuleviin hyökkäyksiin. Zemljanitsinin murha oli ikävä tapahtuma, jossa ei missään tapauksessa ollut kyse erityisesti ortodokseihin kohdistuvasta vainosta, ”sotamelskeessä saavat usein kärsiä viattomatkin ihmiset – se on aivan tavallista.” Myös huhut, joiden mukaan hallitus olisi painostanut ortodoksipappeja muuttamaan pois Suomesta, Solntsev kiisti ja jatkoi, että vain yksi pappi oli karkotettu. Muut maasta poistuneet papit olivat lähteneet saamatta jääneiden palkkojen takia tai siksi, etteivät kansallisuudeltaan ja mieleltään venäläisinä halunneet sopeutua Suomen uuteen valtiojärjestykseen. Kaiken kaikkiaan Solntsev kiisti jyrkästi kirkkokunnan joutumisen minkäänlaisen vainon kohteeksi. Kirkkokunnan kohtaamat vaikeudet johtuivat siitä, että ”olosuhteet maassamme ovat tulleet toisenlaisiksi kuin ennen ja kirkkokuntamme elämä täällä vaatii uudestaan järjestämistä.”⁴⁶

Solntsevin toinen päämäärä oli osoittaa, että ortodoksit olivat kunnan suomalaisia eikä ortodoksinen usko tehnyt heistä venäläisiä tai edes venäläismielisiä: ”Kr.kat- karjalaiset taistelivat venäläisiä vastaan, vaikka nämä kuuluivatkin kr.-kat- kirkkokuntaan. Mutta nämät samat kr.-katoliset karjalaiset pitivät pyhänä kr.-katolista uskontoa, vaikka he ovatkin suomalaisia.” Tästä syystä olisi luonnollista, että näin suurta ”kansallista ymmärtäväisyyttä” osoittanut ortodoksinen väestö ”on oikeutettu odottamaan maamme enemmistöltä, luterilaiselta väestöltä suvaitsevaisuutta sen uskonnollisille pyhille asioille.”⁴⁷

Aamun Koitossa ilmi tulleen keskustelun ohella esitettiin myös muita yksittäisiä mielipiteen ilmauksia. Hyvin kärkevästi esiintyi Lappeenrannan piirin kansakouluntarkastaja Emanuel Suhonen syyskesällä 1918 Valamon luostaria koskevassa kirjoituksessaan. Kun luostari sijaitsi sotilastrategisesti tärkeällä rajaseudulla ja luostarin asukkaat olivat pääosin venäläisiä, Neuvosto-Venäjä saattoi Suhosen arvion mukaan käyttää luostareita hyväkseen poliittisessa toiminnassa. Siksi luostari piti kiireesti lakkauttaa.

Luostarit saivat kuitenkin puolustajan Impilahden luterilaisesta kirkkoherrasta R. Sarasteesta. Hän toimi luterilaisena pappina Rajakarjalassa, jossa väestön enemmistö tunnusti ortodoksista uskoa ja luterilaiset olivat selkeä vähemmistö. Kokemuksensa pohjalta hän näyttää arvostaneen sikäläistä valtauskontoa ja ymmärtäneen luostarien merkityksen ortodoksien uskonnonharjoitukselle. Lisäksi hän näki asian poliittisen ulottuvuuden. Mikäli Suomi aikoi saada ortodoksinen Itä-Karjalan itselleen, ei ollut vii-

46 AK 15/5.8.1918 Nykyajan huolia kirkkokunnassamme.

47 AK 15/5.8.1918 Nykyajan huolia kirkkokunnassamme.

sasta loukata sikäläisen väestön uskonnollisia tunteita, mitä luostareihin kajoaminen väistämättä olisi merkinnyt. Kirkkokunnan jonkin asteista suomalaistamista Sarastekin toivoi, mutta tämän suuntaisia uudistuksia kansallismieliset ortodoksit jo panivat toimeen.⁴⁸

c. Sotilaskirkkojen kohtalo

Suomen itsenäistyttyä maahan jäi runsaasti Venäjän valtiolle kuulunutta kiinteistö- ja irtaimisto-omaisuutta. Suomessa toimineiden venäläisten sotilasseurakuntien kirkot olivat Venäjän sotilashallinnon alaisia ja siten Venäjän valtion omaisuutta.⁴⁹ Kun valta vaihtui ja venäläinen sotaväki poistui maasta, senaatin kirkollisasiaintoimituskunta määräsi, että entisen venäläisen sotaväen kirkot ja koulut oli ensi tilassa otettava valtion hoitoon. Samalla rykmenttien päälliköille yhdessä sotilaspapin kanssa annettiin mahdollisuus käyttää näitä tiloja sotaväen keskuudessa tehtävässä henkisessä työssä. Lisäksi todettiin, että venäläiselle sotaväelle kuuluneita rakennuksia voitiin tarpeen mukaan käyttää myös luterilaisen väestön henkisiin ja hengellisiin tarpeisiin. Maaherrat velvoitettiin saattamaan tämä määräys yleiseen tietoon.⁵⁰

Vaikka Suomen hiippakunnalla ei ollut juridista omistusoikeutta sotilaskirkkoihin ja niiden irtaimistoon, se halusi saada osan niistä itselleen. Lausunnossaan valmistelussa olevasta kirkkokuntaa koskevasta asetuksesta Hengellinen konsistori myönsi, että venäläisen sotaväen poistuttua maasta sotilaskirkot eivät enää palvelleet alkuperäistä käyttötarkoitustaan eli venäläisen ortodoksista uskoa tunnustavan sotaväen hengellisiä tarpeita. Konsistorin mielestä oli kuitenkin otettava huomioon, että useita sotilaskirkkoja oli käytetty myös ortodoksisen siviiliväestön hengellisiin tarpeisiin. Siviiliväestön käytössä olleet esimerkiksi Neitsytniemen ja Sorvalin kirkot Viipurissa sekä Mikkelin, Tuusulan, Kouvolan ja Oulun kirkot. Tällä perusteella Hengellinen konsistori toivoi Senaatin luovuttavan muutamia näistä kirkoista paikalliselle ortodoksille väestölle sillä ehdolla, että nämä pitäisivät kirkkoja yllä. Lisäksi Hengellinen konsistori pyysi Senaattia palauttamaan kirkkojen esineistön ortodoksille kirkolle, koska suurin osa esineistöstä on yksityisten henkilöiden kirkolle lahjoittamia.⁵¹

Senaatin sota-asiain toimituskunta ei sotilaskirkkojen suhteen myöntynyt Hengellisen konsistorin pyyntöön, sotilaskirkkoja näet tarvittiin suomalaisen sotaväen kirkolliseen käyttöön. Sen sijaan kirkkojen esineistön sota-asiain toimituskunta oli valmis luovuttamaan ortodoksille kirkkokunnalle. Periaatteellisen ratkaisunsa kirkkokunnan omaisuuskysymykset saivat marraskuussa 1918 voimaan tullessa kirkkokuntaa koskevassa asetuksessa. Sotilaskirkot jäivät valtion haltuun. Sen sijaan kaikki muut Suomessa olevat ortodoksiset kirkot sekä kirkkojen ja seurakuntien maakiinteistöt ja muu omaisuus Suomessa oli käytettävä ortodoksisen kirkkokunnan tarkoituksiin. Luostarit ja muu sääteen luontoinen omaisuus määrättiin kuuluvaksi ortodoksille kirkkokunnalle Suomessa.⁵²

---

48 AK 21/5.11.1918 Walamon luostarin kohtalo; Piilonen 1992, 143–144.

49 Koukkunen 1977, 12; Pispala 1984, 25.

50 SKJS 14.8.1918, 74.

51 KA SenA KirkT KD 6/416 1918 Hengellinen konsistori Senaatille 29.7.1918.

52 KA SenA KirkT KD 6/416 1918 SotT Senaatille 26.9.1917; KA SenA KirkT KD 6/416 1918 Kirkollishallitus Kir-

Merkillepantavaa on, että julkisuudessa Aamun Koitto myötäili täysin hallituksen linjaa sotilaskirkkoasiassa. S. Solntsev käsitteli asiaa tässä hengessä kirjoituksessaan elokuulta 1918 muistuttaen vielä siitä tosiseikasta, että Viipurin rykmentin kirkko oli alkujaan luterilainen ja ehti toimia vain lyhyen aikaa ortodoksisena kirkkona. Sotilaskirkkojen takavarikointia ei siis mitenkään voinut pitää kirkkokunnan vainoamisena.⁵³ Tähän ortodoksien itsensä keskuudesta tullee arvioon voi tutkijan jälkiviisaudella yhtyä. Uskonvainoista ei ollut kysymys. Mutta toisaalta on todettava, että sotilaskirkkojen kohtaloihin heijastui myös Suomessa voimakkaana esiintynyt anti-venäläisyyden ilmapiiri. Tässä hengessä senaatti oli jo huhtikuussa 1918 määrännyt kaikki Venäjän alamaiset poistumaan maasta, tosin määräystä ei käytännön syistä voitu panna toimeen kaikessa jyrkkyydessään. Toukokuusta 1918 lähtien Suomessa ryhdyttiin määrätietoisesti poistamaan katukuvasta ja maisemasta venäläisyyden symboleja, katukuvanakin oli todistettava uuden itsenäisen Suomen syntymistä. Sotilaskirkot sipulikupoleineen eivät uuteen kansalliseen maisemaan sopineet, varsinkin kun hyvin tiedettiin, että suuri osa kyseisistä kirkoista oli rakennettu nimenomaan vahvistamaan Venäjä-kuvaa Suomessa.⁵⁴

Tähän anti-venäläisyyden henkeen tempautui myös osa luterilaisesta kirkollisesta lehdistöstä. Kotimaa-lehdestä saatiin pian lukea, että Viipurin vanha luterilainen tuomiokirkko, joka oli venäjän vallan aikana ollut erilaisissa käyttötarkoituksissa, oli jälleen vihitty luterilaiseen käyttöön. Länä oli valkoisen armeijan ylipäällikkö Mannerheim ynnä muita korkea-arvoisia sotilashenkilöitä. Kirkon vihkiminen luterilaiseksi toteutettiin hyvin juhlaivain menoin, millä haluttiin korostaa symbolisesti vallan vaihtumista ja vahvistaa isänmaallisia tunteita. Kirkkorakennuksella olikin poikkeuksellista kansallista tunnearvoa, sillä kirkon lattian alla lepäsivät Mikael Agricolan maalliset jäännökset.⁵⁵

Suomenlinnan venäläinen sotilaskirkko otettiin luterilaisten käyttöön jo toukokuussa 1918 ja kirkko vihittiin uuteen käyttöönsä vielä saman vuoden puolella. Luterilaisen kirkon konservatiivisen suunnan äänitorvi ”Herättäjä” tiesi uutisessaan kertoa, että ”ryssien venäläinen kirkko” oli nyt suomalaisten hallussa ja se oli pitkien korjaustöiden jälkeen vihitty luterilaiseksi. Paikalla oli ollut runsaasti kutsuvieraita, ministereitä ja korkea-arvoisia sotilaita sekä arvokasta soittoa ja laulua. Kirkon vihkimisen toimitti piispan sijaisena Y. Loimaranta ja tilaisuudessa pidetyt sekä suomen- että ruotsinkieliset saarnat uhkuivat ”syvää uskonnollis-isänmaallista tunnetta”.⁵⁶

Myös Kotimaa noteerasi tilaisuuden. Toisin kuin Herättäjä, Kotimaa pidättäytyi rysittelystä. Selostettuaan Herättäjän tavoin tilaisuuden kulun, lehti kertasi kirkon historiaa todeten venäläisten rakentaneen sen paikkaan, josta sen ”uhkean tornin kullattu huippu” näkyi selvästi Helsingin rannikolle. Sitten lehdessä hieman totuutta muunnellen todettiin, että kirkko ei alun perinkään muistuttanut kovin paljoa venäläistä kirk-

kollis- ja opetusministeriölle 6.11.1920; As. kok. 185/26.11.1918, § 3. Ks. myös *Lehtonen* (2002, 154–155), jonka mukaan Suomenlinnan sotilaskirkon irtaimistosta kärhämöitiin 1920-luvun lopulle saakka.

53 AK 15/5.8.1918 Nykyajan huolia kirkkokunnassamme.

54 *Polvinen* 1984, 223–224; *Engman* 1995, 101–104; *Karemaa* 1998, 113 ja *Engman* 2007 passim. Ks. myös *Raivo* 1996. Ryssävihasta Suomessa ks. myös *Klinge* 1972, 57–112 ja *Immonen* 1987.

55 *Kmaa* 13/7.5.1918 Viipurin vanhan tuomiokirkon vihkimisjuhla.

56 *Hjä* 41/27.12.1918 Suomenlinnan kirkko.

koa⁵⁷, minkä johdosta kirkon muutostyöt olivat kohdistuneet lähinnä sisätiloihin. Joka tapauksessa lehti tuntui olevan korjaustöihin tyytyväinen, sillä muutostöiden tuloksena kirkko teki kävijässä uudessa ”luterilaista uskonnollista mielialaa vastaavassa asussaan” suuren vaikutuksen.⁵⁸ Kirkon muutostyöt eivät kuitenkaan jääneet vain sisätiloja koskeviksi. Korostetun venäläiseen tyyliin rakennetun ja mereltä katsottuna koko Helsingin siluettia hallitsevan kirkon ei haluttu muistuttavan helsinkiläisiä Venäjän hallintokaudesta. Niinpä kirkon ulkoasu muutettiin kustavilaisen tyylin mukaiseksi vuonna 1923.⁵⁹

Poikkeuksellisen kiivasta keskustelua sotilaskirkon kohtalosta käytiin Hämeenlinnassa.⁶⁰ Sisällissodan sytyttyä kaupunki ensin punaisten haltuun, kunnes saksalaiset valtasivat kaupungin huhtikuun lopulla 1918.⁶¹ Vallan vaihduttua paikkakunnalla ilmestyvä, puoluekannaltaan vanhasuomalainen Hämeen Sanomat kävi hyökkäykseen pahamaineisen kenraalikuvernööri Bobrikovin rakennuttamaa venäläistä varuskuntakirkkoa vastaan. Lehden mukaan kirkko symboloi vastenmielisellä tavalla venäläisyyttä. Kovin ikävältä tuntui, kun läntiseen kulttuurivaltioon kuuluneiden kaupungin vapauttajien (saksalaisten) silmien eteen osui ensimmäisenä ”itämainen kivikasa”. Kun kirkko oli huonokuntoinen ja pilasi kaupungin länsi-osan itämaisyydellään, lehti pyysi lukijoiltaan ehdotuksia, mitä kirkolle pitäisi tehdä.⁶²

Ehdotuksia tuli runsaasti. Useat hämeenlinnalaiset halusivat purkaa kirkon ja rakentaa paikalle sisällissotaa koskevan muistomerkin tai puistoalueen. Nimimerkki ”Sotilas” halusi muuttaa kirkon luterilaiseksi sotilaskirkoksi. Muita esitettyjä vaihtoehtoja olivat kauppahalli, lasten leikkipuisto, teatteri tai kirjasto. Nimimerkki ”kreikkalaiskatolilainen” ehdotti kirkon tilalle rakennettavaksi lastentarhaa. Erään kirjoittajan mielestä kirkko oli ”itkettävä muistomerkki historiamme synkimmästä aikakaudesta”. Siksi huonossa kunnossa olevan kirkon voisi purkaa ja sen kohdalle voisi avata katulinjan. Rakennuksen venäläisten piirteiden poistamista vaadittiin yleisesti.⁶³

Hämeenlinnalaisten kommentit kertovat ennen muuta venäläisyyttä ja sortokausia kohtaan tunnetusta vastenmielisyydestä. Ortodoksista uskoa vierovat puheenvuorot olivat yleisestikin ottaen harvinaisia, mutta eivät Hämeenlinnassakaan täysin tuntemattomia. Hämeen sanomien palstoille nimittäin ilmestyi eräs J. D. Möller, joka totesi, että itsenäisessä Suomessa ei enää tarvitse hyväksyä pakanain epäjumalia palvelevaa uskontoa eli ortodoksisuutta. Sen temppelit piti hävittää ja ”pakanain nuoriso” piti kasvattaa raamatulliseen kristinoppiin. Uudelleen kasvatetut nuoret opettaisivat sitten vanhemmalle väestölle oikeanlaisen kristillisyyden. Kirjoitukseen sisältyi myös vivahteita, joiden perusteella voi sanoa Möllerin pitäneen ortodokseja poliittisestikin epäluotettavina kirkon venäjäyhteyksien takia.⁶⁴

57 Ks. vuosisadan vaihteesta otettua valokuvaa kirkosta teoksessa *Lehtonen* 2002, 144.

58 *Kmaa* 65/27.12.1918 Suomenlinnan kirkon vihkiäiset.

59 KA RHA HI 1 Sotaministeri Suomenlinnan komendantille 19.12.1919; *Knapas* 1976, 35–37; *Lehtonen* 2002, 146–153.

60 Hämeenlinnan sotilaskirkkoasiasta *Nokelainen* 1996, 301–314; 2002, 179–184; *Raivo* 1996, 110–118; *Laitila* 2004, 263–267.

61 *Koskimies* 1966, 602–609.

62 *HäSa* 8/12.1.1919 Mitä tehdään Hämeenlinnan venäläisellä varuskuntakirkolla; *SLH* 5 1988, 161.

63 *HäSa* 9/14.1.1919; 10/15.1.1919; 11/16.1.1919; 14/19.1.1919 Mitä tehdään Hämeenlinnan venäläisellä sotilaskirkolla?

64 *HäSa* 10/15.1.1919 Mitä tehdään Hämeenlinnan venäläisellä sotilaskirkolla?

Aamun Koiton vastinetta tähän melko räväkkään kirjoitukseen ei tarvinnut kauaa odotella. Vastaavan toimittajan S. Okulovin tulkinnan mukaan Möllerin mielipiteen takaa paistoi sosialistien uskontovihamielisyyys, jonka hän muita hämätäkseen oli julkeasti pukenut raamatullisen kristinopin valeasuun.

Epäluulot ortodoksien poliittisesta epäluotettavuudesta Okulov torjui suoralta kädeltä vedoten siihen, että ortodoksista uskoa tunnustaneet olivat sisällissodassa taistelleet nimenomaan valkoisella puolella. Tämä riitti osoittamaan ortodoksien kansallisen luotettavuuden. Okulov kytki asian myös ulkopoliitiikkaan. Suomalaiset havittelivat Itä-Karjalan alueita itselleen. Tunnettua oli, että sikäläinen väestö tunnusti ortodoksista uskoa, eikä ollut realistista ajatella, että alueliitoksen mahdollisesti toteutuessa itä-karjalaisten pitäisi vaihtaa perinteinen ortodoksinen uskonsa protestanttiseen. Siksi oli poliittisestikin lyhytnäköistä osoittaa suvaitsemattomuutta ortodoksisuutta kohtaan. Ulkopoliittisessa oppituolessa Okulovia säesti ortodoksien aseman järjestelyn keskeinen arkkitehti E. N. Setälä, joka paria viikkoa myöhemmin Uudessa Suomessa puuttui Möllerin kirjoitukseen todeten, että ortodokseja halventavat kirjoitukset sopivat äärimmäisen huonosti ajankohtaan, jolloin rajantakaiset alueet aiottiin liittää Suomeen.⁶⁵

Hämeen Sanomat vastasi nopeasti Aamun Koiton kirjoitukseen sovittlevassa sävyssä. Lehti kirjoitti sotilaskirkon osakseen saaman vihan johtuvan kirkon rakentamisen taustalla olleesta venäläistämispoliitikasta, ei suinkaan ortodoksiseen uskoon kohdistuneesta suvaitsemattomuudesta. Möllerin kirjoitus oli lehden mukaan vain yksinäinen mielipide, jonka takana ei ollut laajempaa joukkoa. Lehden mukaan luterilaiset papitkin olivat paheksuneet mainittua kirjoitusta.⁶⁶ Saman suuntaisesti asian näkivät myös ortodoksinen pastori M. Michailov ja luterilainen Sortavalan seminaarin lehtori B. Boxström, jotka kumpikin paheksuivat Möllerin halua käännyttää ortodokseja. Kumpikin kirjoittaja korosti eri kirkkokuntien jäsenten keskinäistä sovinnollisuutta Karjalassa ja kykyä tehdä yhteistyötä uskonnollisissa asioissa.⁶⁷ Myös luterilaista kirkkoa lähellä oleva Kotimaa kirjoitti asiasta korostaen kirkkokunnan asemaa toisena kansankirkkona sekä luterilaisten ja ortodoksien sovinnollisia suhteita. Särö hyviin suhteisiin oli syntynyt sortokausilla, mutta se oli taaksejäänyttä aikaa. Kotimaa tervehti ilolla kirkkokunnan pyrkimyksiä irrottautua Venäjästä ja suomalaismielisten kirkon johtajien toimia.⁶⁸

Hämeenlinnan sotilaskirkkoa ei purettu, vaan vuonna 1921 opetusministeriö luovutti kirkon Hämeenlinnan kaupungille kirjasto- ja luentotilaksi. Luovutuksen ehtona oli, että kirkon ulkomuoto muutetaan uutta käyttötarkoitusta vastaavaksi.⁶⁹

65 AK 3/5.2.1919 Uskonnon vainoamiskiihko vapaassa Suomessa; US 46/23.2.1919 Ankarasti paheksittavaa suvaitsemattomuutta.

66 *HäSa* 34/12.2.1919 Hämeenlinnan venäläinen sotilaskirkko.

67 Boxström sanoi jopa kehottaneensa uskonmuuttoa miettiviä ortodoksia oppilaitaan välttämään sitä, ellei omatunto ehdottomasti vaadi uskonnon vaihtamista. Ortodoksisuudesta luopuminen näet ”irroittaisi teidät (ortodoksioppilaat) syntyperäisestä maaperästänne ja eroittaisi teidät työmailta, joka likinnä on teidän velvollisuutenne ja elämänkutsumuksenne”. AK 8/20.4.1919 Kreikkalaiskatolisten asema Suomessa luterilaisten lausuntojen mukaan.

68 *Kmaa* 23/21.3.1919 Luterilainen kirkkokunta ja kreikkalaiskatolinen kirkko Suomessa. Ks. myös *Nokelainen* 2002, 186.

69 KA RHA HI 1 OPM YrY:lle 27.9.1921.

Mualla Suomessa sijainneista sotilaskirkoista Helsingin kaupungin alueella toiminneet sotilaskirkot otettiin muuhun käyttöön ja niiden omaisuutta siirrettiin sotasaaliskeskukselle ja kirkkokunnan haltuun.⁷⁰ Luterilaisen seurakunnan käyttöön luovutettiin yksi Viipurin sotilaskirkoista, yksi Lappeenrannan kirkoista ja Kouvolan kirkko. Viipurin ja Lappeenrannan muut sotilaskirkot joko purettiin tai muutettiin toisiin tehtäviin. Mikkelin sotilaskirkko siirrettiin puolustusvoimien kirkollisen työn käyttöön.⁷¹ Tuusulan sotilaskirkko oli sikäli poikkeus, että sen toiminta jatkui aina vuoteen 1922, jolloin kirkko suljettiin. Se oli tarkoitus muuttaa luterilaiseksi sotilaskirkoksi, mutta suunnitelma kaatui rahapulaan. Autioksi jäänyt ja rapistunut kirkko toimi ilmavalvontapaikkanakin, kunnes se purettiin vuonna 1958.⁷² Tammisaaren varuskuntakirkko luovutettiin vankeinhoitohallituksen käyttöön, ja nykyään se toimii opetus- ja kokoustilana Dragsvikin varuskunnassa.⁷³ Tornion kirkko luovutettiin Tornion kaupungin museon tiloiksi.⁷⁴ Myös ortodoksinen hautausmaa saatettiin ottaa luterilaiseen käyttöön. Näin tapahtui esimerkiksi Lahden Hennalan varuskunnassa. Hautausmaa oli vihitty käyttöönsä ortodoksisin menoin, mikä sai vankeinhoitohallituksen tiedustelemaan, pitäisikö hautausmaa vihkiä uudelleen luterilaisin menoin. Ministeriö päätyi kuitenkin toteamaan, että hautausmaata ei tarvinnut vihkiä uudelleen. Riitti, kun hautausta toimittava pappi sopivalla tavalla huomautti puheessaan, että hautausmaa oli nyt otettu luterilaiseen käyttöön.⁷⁵

Lopuksi

Vuosi 1918 oli suomen ortodokseille vaikeaa aikaa. Vaikeudet eivät kuitenkaan johtuneet niinkään Suomen sisällissodasta vaan Venäjän tapahtumista. Sikäläisen bolshevikivallankumouksen seurauksena yhteys Venäjän kirkkoon katkesi käytännössä kokonaan. Tämä suisti ortodoksit taloudelliseen hätätilaan, josta hallitus kirkkokunnan pelasti.

Kun ortodoksien suurin väestökeskittymä Rajakarjala jäi kauas rintaman valkoiseen selustaan, sotatapahtumat eivät sinne yltäneet. Ortodoksien tappioluvutkin jäivät suhteellisen pieniksi, mikä selittynee sillä, että Rajakarjalassa muodostettuja joukkoja ei määrätty rintamataisteluihin vaan ne jätettiin vartioimaan kotiseutujaan.

Sisällissota vaati yhden ortodoksisen pappismiehen hengen. Hämärän peittoon jäänee, kumpi sodan osapuoli hänet lopulta surmasi. Kirkkoherra Zemljanitsinin ja opet-

---

⁷⁰ Lehtonen 2002, 156–166.

⁷¹ KA VNA OPMA Ee 1 Luettelo venäläisistä sotilaskirkoista, jotka ovat luovutetut YrY:lle 8.3.1922; KA VNA OPMA Ee 1 Läänin Rakennus-Konttori Wiipurissa YrY:lle 23.9.1919; KA RHA Ee 1 Sotilasrakennusten intendentti YrY:lle 3.2.1922; KA VNA OPMA Ee 1 Sotaministeriö YrY:lle 10.9.1919; KA RHA HI 2 OPM YrY:lle 20.6.1922; KA RHA Ee 1 VN YrY:lle 7.10.1924; KA RHA Ee1 Sotilasrakennusten intendentti YrY:lle 18.10.1921; SKJS 9/11.9.1918, 2–3/6.2.1919, 6/17.6.1919, 12/10.12.1919.

⁷² Lehtonen 2002, 176–184.

⁷³ KA VNA OPMA Ee 1 Luettelo venäläisistä sotilaskirkoista jotka ovat luovutetut Yleisten rakennusten Ylihallituksen käyttöön 8.3.1922; Lehtonen 2002, 168.

⁷⁴ KA RHA HI 3 Oulun läänin rakennuskonttorin esimies arkkitehti G. Sundelinille 545/12.10.1923; KA RHA HI 3 OPM YrY:lle 707/ 26.2.1925.

⁷⁵ *Kmaa* 3/10.1.1919 Venäläisen sotilashautausmaan käyttö.

taja Johannes Karhapään surma, muutamien pappien pako Venäjälle, sotaväen häiriötä aiheuttanut toiminta Valamon ja Konevitsan luostarisaarilla sekä sotilaskirkkojen asema aiheuttivat huhuja, joiden mukaan Suomessa oli ryhdytty vainoamaan ortodokseja. Näitä huhuja torjumaan ryhtyi ortodoksien suomalaisen siiven käsissä oleva äänenkannattaja Aamun Koitto joka selvästi ja jyrkästi kielsi minkäänlaisten vainojen todellisuuden. Lisäksi se pyrki kirjoituksissaan osoittamaan, että ortodoksinen usko on eri asia kuin venäläisyys ja että ortodoksit olivat kansallisesti aivan yhtä luotettavia kuin luterilaisetkin. Tämän osoitti se, että karjalaiset ortodoksit olivat taistelleet valkoisten riveissä venäläisiä vastaan, jotka myös olivat ortodokseja.

Myös luterilaista kirkkoa lähellä oleva Kotimaa sekä eräät yksittäiset luterilaiset papit ottivat myönteisen kannan kirkkokunnan asemaan pitäen sitä toisena kansankirkkona, kunhan kirkkokunta vain jatkaisi omaksumallaan kansallisella linjalla.

Venäläisiin sotilaskirkkoihin liittyneestä keskustelusta voi todeta, että niihin suhtauduttiin vieroksuvasti. Tämä johtui niiden syntyhistoriasta. Kirkot rakennettiin Suomen venäläistämiseksi ja ne olivat venäläisen sotaväen käytössä. Vieroksuvan asenteen taustalla oli enimmäkseen tuohon aikaan vahvana esiintynyt ryssäviha, ei vihamielisyys ortodoksista uskoa kohtaan. Sitäkin esiintyi, mutta harvoin ja sen takana olivat yksittäiset henkilöt. Merkillepantavaa on, että suvaitsevaista suhtautumista ortodokseihin perusteltiin ulkopoliittisilla syillä. Kun itä-karjalaiset Suomeen liittyessään tuskin vaihtaisivat uskoaan ortodoksisesta luterilaiseen, oli poliittisesti lyhytnäköistä loukata ortodoksien uskonnollisia tunteita.